

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

Olvasásterápia a szenvedélybetegség gyógyításában (Dosztojevszkij és a játékszenvedély)

Biblioterápia – a szépirodalom a gyógyítás szolgálatában

A biblioterápia vagy olvasásterápia a mentális betegségek gyógyításában fontos szerepet kaphat. Célja annyiféle, ahány féle célcsoportnál alkalmazzák azt. Általánosságban ezek a célok a mentális problémák megoldása, a tudatos személyiség formálása, az önismeret, a szociális képességek fejlesztése, a közösségépítés, esetleg a rekreáció. Az alapelgondolás az, hogy egy olvasmány segítséget nyújthat abban, hogy a résztvevő külső szemszögből láthassa a problémáit, példát vagy épp ellenpéldát ismerjen meg élethelyzetéhez, következmények nélkül gondolhasson át megoldásokat.

A szépirodalmi szövegek sokszor hétköznapi, emberi problémákat fogalmaznak meg művészi kifejezésformában. A verbalitás ilyen típusú alkalmazása arra ösztönzi a résztvevőket, hogy igyekezzenek az innen merített szókincset problémáik pontos kifejezésére használni. A kiválasztott alkotásról folytatott beszélgetés tükrözi az irodalmi mű verbális színvonalát, s a megszokott panaszkodás vagy tehetetlenség továbblendül a megoldás keresése irányába. A feldolgozott szöveg szereplőivel való azonosulás által lehetőség nyílik először a szereplők konfliktusainak megértésére, később a tanulságokat a saját élethelyzetre vetítve a saját problémák javítására is. A már meglévő szövegekről a terápia résztvevőinek általában könnyebb beszélgetni, hiszen így saját véleményüket fejthetik ki. A résztvevőknek mindvégig kontrolljuk van a folyamat felett, mivel lehetőségük van megválasztani a lelki feltárulkozásnak azt a szintjét, ami még biztonságos számukra. Ugyanazon szöveggel kapcsolatban számtalan – akár egymásnak ellentmondó – vélemény is kialakulhat a résztvevők között, így a módszer kiválóan fejleszti az egymás iránti toleranciát, mások véleményének tiszteletét, illetve az ambivalencia elviselését.

A receptív biblioterápia a szövegekkel gyógyításnak az a típusa, amely során egy meghatározott szépirodalmi szöveg kerül feldolgozásra. A szöveg elolvasása után a terápiás foglalkozáson részt vevő egyének megosztják egymással és a biblioterapeutával a szöveg olvasása közben felmerülő érzéseiket, gondolataikat, a szöveg üzenetéhez fűződő véleményüket, valamint személyes élményeiket, emlékeiket a téma kapcsán. Másik változata az aktív biblioterápia, amikor a résztvevők maguk alkotnak irodalmi szöveget, esetleg azokat dramatikusan el is játsszák.

A fejlesztő biblioterápia három tevékenységet foglal magába: az anyag kiválasztását, az anyag bemutatását és a szövegértést elősegítő feladatokat. E három tevékenységhez illeszkednek az alábbi lépések:

- a művek kiválasztása, válogatás az értékes és „többrétegű” irodalomból a csoport vagy az egyén problémái szerint
- feldolgozás – „irányított megbeszélés”
- a tartalom, az üzenet tudatosítása – a „belátás”
- ráismerés a problémáinkra
- érzelmi vagy lelki feszültség feloldása, katarzis kiváltása
- mindennapi gondok megoldása, problémaérzékenység kezelése
- más emberi attitűdök megismertetése, együttérzés, viselkedés változtatása
- közösségi érzés erősítése
- ingerszegény környezet esetében a horizontok megváltoztatása
- szórakozás, az olvasás öröme¹

Ilyen receptív biblioterápia céljára kiválasztott mű lehet a szenvedélybetegek számára Fjodor Dosztojevszkij *A játékos* című regénye az alkotáslélektani háttérének megismerésével együtt.

Alkotáslélektan és filozófia – Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij az orosz irodalomban

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij (1821–1881) a magyar Petőfi kortársa. Apai ágon papok, katonatisztek, anyai ágon kereskedők leszármazottja. Apja a moszkvai szegénykórház orvosa, kezdetben ő is papi szemináriumban tanult, de szakított a családi hagyományokkal, s a medicinát választotta. 1831-ben kis földbirtokot is vásárolt Moszkva környékén. Nyolc gyermeke közül Fjodor, aki Moszkvában született, kitűnt elevenségével, érzelmi fogékonyságával. Pétervári hadmérnöki tanulmányai alatt hamar megismerkedett a könnyed életet élő ifjak életstílusával. Alkoholista, szerencsejátékos, szenvedélybeteg orvos apja után ő maga is belekóstolt ebbe a 19. századi orosz arisztokrácia és értelmiség köreiből elterjedt életformába. Úgy vélte – s ezzel mind a ma napig aktuális gondolatkísérletet mutatott be hősei ábrázolásában –, hogy ha a körülvevő világ ésszerűtlen, rendezetlen, kegyetlen, akkor magának a benne élő embernek is joga van eltiporni másokat, kihasználni a kínálkozó lehetőségeket. A szabadság elérése érdekében végsőkéig feszítve a húrokat – mai kifejezéssel élve – el kell menni a falig. A műveiben visszatérő „*bűn és bűnhődés*” problémakörében az egzisztencialista gondolkodók határok szétfeszíthetőségének filozófiai kérdésére keresve a választ nyilvánvaló, hogy ez az útkeresés neki magának is személyes életélménye volt. Dosztojevszkij életélménye a hőseiben ölt testet.²

Dosztojevszkij élete és szakadatlan gyöttrődése olyan, mintha egy Dosztojevszkij-regény témája volna, de az író a maga szenvedésein keresztül meg tudta érteni és képes volt ábrázolni a tőle idegen tudatok vívódásait is. Apja kegyetlenkedő, paraszt-

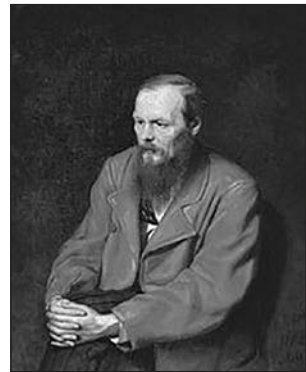
¹ SENKEI-KISS ZOLTÁN: Irodalomterápia a pedagógusképzésben Budapest Gradus 2016/1:163. http://gradus.kefo.hu/archive/2016-1/2016_1_ART_013_Senkei.pdf (letöltve: 2019-03-25)

² DUKKON ÁGNES A 19. század orosz irodalma. Dosztojevszkij. In. Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.) *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Budapest, 1997. Nemzeti Tankönyvkiadó. 159–166.

jait gyötrő birtokos volt, akit végül a faluja lakói fia szeme láttára verték agyon. Ekkor kapta az érzékeny idegzetű fiú az első epilepsziás rohamot, amely élete végéig nyomot hagy hétköznapijain, s megjelenik a műveiben is. Szereplői valamennyien lelki, idegrendszeri problémákkal küszködő hősök, akik megvallják belső harcaikat. Az író maga is a játékszenvedély rabja lett. Állandó pénzzavarban kiszolgáltatottá vált a hitelezői, a kiadók, a barátok körében.

Számos filozófia és esztétikai munka foglalkozik Dosztojevszkij filozófiai és vallási szempontú értékelésével. Dosztojevszkijnél folyvást a világnézetéről van szó. Regényeiben ellentétes vélemények csapnak össze, az olvasó olykor ingerülten akar közbeszólni. Dosztojevszkijt nem lehet közömbösen olvasni, részt kell venni az eszmék harcában, ki-ki kénytelen közben saját véleményeit is tisztázni, nemegyszer éppen az író ellen. Sokan úgy látják, hogy Dosztojevszkij világában minden az eljövendő nagy beteljesülés, az ember lelki, erkölcsi újjászületésének ügyét szolgálja. Az ehhez vezető út a bűn, a szenvedés, a káosz és a betegségek poklán át vezet a szellemi magasságokba. A történetfilozófiai és antropológiai kérdések közül számunkra a szabadság kérdése vezet a játékszenvedély funkciójának írói ábrázolásához. A szabadság kérdése nem azonos a szabad akarat kérdésével, amely magában foglalja a szabad választás kényszerét jó és rossz között, hanem úgy is értelmezhető, mint az alkotó és önmagát folyamatosan megismerő ember tevékenysége. Ez utóbbi Dosztojevszkij problémája.³ *A szabadság, az alkotás és a belső függetlenség* olyan kulcsfogalmak, amelyek Dosztojevszkij műveiben minduntalan választ provokáló kérdésekként jelennek meg. Dosztojevszkij a gondolat megszállottja.

Dosztojevszkij abban különbözik a nagy realistáktól, amilyen Tolsztoj, Turgenyev, hogy nem a mindennapi élet egy jellegzetes darabját akarja ábrázolni, hanem gondolatokat. Amikor úgy érezzük, hogy Dosztojevszkij magasban felette áll a többi regényírónak, ez az érzésünk részben azon alapul, hogy problémái magasabb rendűek. Dosztojevszkij alakjai nem szenvedélyeik, hanem gondolataik megszállottjai. Tolsztojra a cselekvés, az akció leírása jellemző, Dosztojevszkijre a lélektani elemzés mélyfúrása. Tolsztojnál az ember belső világa, mint tökéletesedésének a terepe, az emberi életpálya egyenes útjának rendelődik alá, ami a végkifejlet felé irányul. Dosztojevszkijnél épp ellenkezőleg, a külvilág az ember belső, lelki életének az élményforrásaként és ösztönzőjeként nyilvánul meg.⁴

V. G. Perov: F. M. Dosztojevszkij portréja (1872)

³ DUKKON ÁGNES *Az aranykortól az ezüstkorig*. Fejezetek az orosz kritika és irodalomtudomány történetéből. Budapest, 2014. Protea Kulturális Egyesület. 237–238.

⁴ Uo.

⁵ Perov orosz portréfestő legismertebb festménye Dosztojevszkijről. <http://www.dom-dostoevskogo.ru/vystavki/elektronnaya-vystavka/f.m.-dostoevskij-v-izobrazhenii-kuzbasskih-hudozhnikov.html> (letöltve: 2019-03-25)

A játékos helye az életmű második szakaszában

A játékszenvedély mint narkotikum legmarkánsabb irodalmi ábrázolását Dosztojevszkij *A játékos* című, 1866-ban íródott kisregényében követhetjük nyomon. Egy orosz grófi család fiatal, szegény házitánítója a tábornok fogadott lánya szerelmének elnyeréséért kipróbálja a játékszerem pénzszerzési lehetőségét. Azt gondolja, hogy a csontgolyó pörgésének szívérványos álomvilága olyan egyszerű élmény, amelynek bármikor véget vehet. Ám a rulett nélkül nem tud tovább élni. Ez a narkotikum erősebb a szerelmi vonzalomnál is.

Dosztojevszkij egy épp esedékes adósságának kiegyenlítése fejében írta, jobban mondva diktálta egy gyorsírónőnek – későbbi második feleségének – ezt a művet, nem egészen egy hónap alatt teljesítve a kölcsön kért összeg kiegyenlítésének lehetetlennek látszó feltételét.

A játékos szerkezetileg közel áll a későbbi nagyregényhez, a szintén 1866-ban megjelent *Bűn és bűnhődés*-hez. Mindkét regény főhőse egy eszme megszállottja. Ez a határokat szétfeszítő alap gondolat már a *Feljegyzések az egérlyukból* (1864) című kisregényben, legválságosabb éveinek dokumentumában megjelenik, s végigkíséri az

Vlagyimir Mikajev: Illusztráció a Jámbor teremtéshez

egész életművet. Nagyregényei, a *Bűn és bűnhődés* (1866), a *Félkegyelmű* (1868), a *Karamazov testvérek* (1880) sorra mély életfilozófiai kérdésekre keresik a választ. Az ábrázolástechnika írói érett korszakának utolsó másfél évtizedében újabb művészi eljárásokkal, szerkesztési megoldásokkal bővíti a Dosztojevszkijre addig is jellemző „sokszólamúságot”, a polifónia elméletét. Az igazságot nem az író mondja ki, hanem hősei szájába adja, több szólamban jeleníti meg. A polifónia nem más, mint a sokszólamúság a szerkezetben és ábrázolásban. Minden szereplő a saját szemzőgéből látja és értékeli a történeteket.⁶

Két külföldi útja során a 60-as, 70-es években az írónak alkalmá volt a nyugati orosz emigráció és a nagypolitikai események megfigyelésére. Bár az epilepsziája gyöttrő rohamokkal újra jelentkezik, de hazatérte után is töretlen lendülettel dolgozik. *Az író naplójában* (1873–1878) újra meg-

⁶ S. HORVÁTH GÉZA: Dosztojevszkij polifonikus regénye. In: Kroó Katalin (szerk.) Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe. II. Budapest Bölcsész Konzorcium. 2006: 541–564.

⁷ Itt és később a Dosztojevszkij illusztrációk forrása:

<https://www.google.com/search?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9+%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D1%8E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8&client=firefox-b&tbn=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwjvUHYiojeAhXnwYsKHe2TAm0QsAR6BAGGEAE&biw=1024&bih=645> (letöltve: 2019-03-25)

jelenik a Polina képviselte nőalak *A szelíd teremtés* vagy *Jámbor teremtés* címmel ismert novellájában. Utolsó nyilvános szereplése az 1881-ben Szentpétervárott bekövetkezett halála előtt 1880-ban a híres Puskin-émlékbeszéde volt a moszkvai Puskin-szobor avatásán.

Személyiségfejlődés és a patológus folyamat

A tanító Rullettenburgban, ezen a fiktív német üdülőhelyen megvetéssel szemléli az orosz arisztokrácia tékozló életét, kezdetben még józan ésszel mesél a kaszinók pénznyelő világáról. Ugyanakkor számára vonzó is a pénzszerzésnek ez a módja, amivel közelebb kerülhet Polina kegyeinek elnyeréséhez. Mikor a lány váratlanul megkéri, hogy a kaszinóban játsszon helyette egy kisebb összeggel adóssága kiegyenlítésének reményében, a tanító először vonakodva áll kötélnek, aztán próbálja megnyugtanni a lelkiismeretét, hogy a szerencsének ezt a lehetőségét nem szabad elszalasztania, főleg, ha jó cél érdekébe teszi:

„Őszintén szólva, ez az egész nemigen volt ínyemre; már régebben elhatároztam ugyan, hogy játszani fogok, de ahhoz semmi kedvet sem éreztem, hogy más érdekében vágjak bele. A dolog rettentően bosszantott és ingerülten léptem be a játékszembe. (...) Bármilyen nevetségesnek tetszik is, hogy oly sokat várok a rulettől, szerintem még nevetségesebb az az általánosan elfogadott megállapítás, hogy ostobaság és esztelenség bármit is várni a játéktól. Miért volna a játék rosszabb, mint a vagyonszerzés bármely más módja, például a kereskedés? Igaz, hogy száz közül csak egy nyer. De mi közöm nekem ehhez?”⁸

Először csak külső szemlélőként figyeli a játékosokat, majd bátortalanul kis tétellel kezdi a játékot.

„Én egyáltalán nem azért figyeltem és tanulmányoztam itt a környezetet, hogy képet kapjak a rulettől, hanem hogy alkalmazkodni tudjak a körülményekhez, hogy tisztán lássam, miként kell majd viselkednem. (...) Eleinte az egész játékot zűrösnek és értelmetlennek láttam; csak találgattam, majd valamiképpen rájöttem, hogy a téteket párosra, páratlanra és színekre kell rakni. Úgy határoztam, hogy Polina Alekszandrovna pénzéből ezen az estén csak száz forinttal teszek próbát.”⁹

A „szűz kéz szerencsét hoz” elve beválik, s nem várt sikerrel párosul. Polina átveszi a megduplázott összeget, de elcsodálkozik, amikor a tanító kijelenti, hogy nem játszik helyette többet. Kérdésére, hogy miért nem, azt a válaszolja, hogy most már *magának* akar játszani.

„A szobámba fölfelé menet sikerült átadnom Polinának a nyereményét, és kijelenttem, hogy többé nem játszom neki.

De hát miért nem? – kérdezte riadtan.

⁸ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 147.

⁹ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 150.

Mert magamnak akarok játszani – feleltem csodálkozó pillantást vetve rá –, ez pedig akadályozna benne.

Tehát továbbra is az a meggyőződése, hogy magának az egyedüli kivezető út... a rulett? – kérdezte gúnyosan.

Én nagyon komolyan azt feleltem, hogy igen; ami pedig azt a szilárd meggyőződésemet illeti, hogy feltétlenül nyerni fogok, nos, magam is belátom, hogy ez talán neveléses, de »hagyjanak békén.«¹⁰

Ezek az első mozzanatok a személyiség fejlődésében, amelyek a továbbiakra nézve meghatározóak lesznek. Egyrészt a józan ésszel szemben megismert váratlan szerencse mámore, másrészt az egyre szenvedélyesebb, dacos önérvényesítési akarat, amely a dacos »hagyjanak békén« – gondolattal párosul. Itt kezdődik a szabadság dosztojevskiji sajátos értelmezésének az irányító szerepe. A győzni akarás, a sors megváltoztatásának egyre erőteljesebb gondolata nem engedi meg a középstert. A tanító a szegényes, bár tisztos tanítói élet helyett mindenki ellenében, akár önsorsrontó módon elindul a vakmerő pénzszerzés útján. A tábornok gyámleánya, Polina maga is szegény lévén, akinek kistestvéreiről is gondoskodnia kellett, számító tervekkel további játékokra buzdítja a tanítót, akinek bár még vannak némiképp erkölcsi fenntartásai, de saját maga is egyre inkább élvezi azt az adrenalint fokozó kalandot, amit a játék jelent. A játék helyszíne is fokozza a hangulatot:

„A teremben roppant sokaság tolongott. Milyen arcátlanok, milyen kapzsiak valamennyien! Sikerült befurakodnom a középre, éppen a krupié mellé kerültem, és megkezdtem a játékot, óvatosan, tétenként két-három aranyat kockáztatva. (...) Vagy négyszáz aranyat nyertem alig öt perc alatt. Ekkor el kellett volna mennem, de hirtelen valami különös érzés kerített hatalmába, mintha ki akartam volna hívni a sorsot, mintha fricskát akartam volna adni neki és nyelvet ölteni rá. A szabályok értelmében egyszerre legföljebb négyszáz forintot volt szabad föltenni. Föltettem ezt a legnagyobb összeget: négyszáz forintot, és – elvesztettem. Erre megvadultam, fogtam az egész pénzt, ami még megmaradt, föltettem ugyanarra a számra, és megint vesztettem, azután valósággal kábultan elmentem. Képtelen voltam elhinni, hogy ez énelem történt.»¹¹

Megtörténik a vak szerencsére feltett győzelemhajsza hullámvasútján az első felé száguldás, majd a mélybe zuhanás. Ha már ezt a két szélsőséges lelki állapotot elviselte, feldolgozta a személyiség, semmi sem akadályozza abban, hogy ennek kockázatával újra próbálkozzon. Sőt Polina megsegítésén kívül általánosabb ideológiát is talál ehhez a magatartáshoz, amikor saját népe alkatában látja azt a tipikus karakterjegyet, amely újabb felmentést is ad számára:

„Az orosz ember nemcsak hogy nem képes pénzt gyűjteni, hanem értelmetlenül, felháborító könnyelműséggel elfecsérli. Viszont pénzre nekünk, oroszoknak is szük-

¹⁰ DOSZTOJEVSKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 152.

¹¹ DOSZTOJEVSKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 159.

ségünk van, tehát igen-nagyon kedvünkre vannak az olyan eszközök, mint például a rulett, amelynek segítségével minden munka nélkül hirtelen, egy óra alatt meg lehet gazdagodni. Az ilyesmi bennünket nagyon csábít, s minthogy meggondolatlanul, könnyelműen játszunk, hát sokat veszítünk.”¹²

A pénzszerzésnek ez a módja a tanító számára nem csak izgalmakkal teli megélt élménnyel, hanem tudatos életcéllal is párosul. Szerinte a pénz – minden. Az önbecsülésén esett csorba kiköszörülésének legfőbb eszköze. Eszköz, hogy egyenrangúan tekintsenek rá, hogy egyenrangúnak érezze önmagát is a hozzá képest gazdagok világában. Egy olyan örömméret, amely folyamatosan feltöltést igényel, hogy az egyszer megkóstolt mámoros állapotot fenntarthassa. A cél egyrészt Polina kegyeinek a megszerzése, másrészt a grófi tábornoki családba és arisztokrata francia és angol baráti körbe való egyenrangú beilleszkedés. A tábornokhoz fűződő viszonyát, aki szintén szerencsejátékos, hogy elnyerje a társasághoz tartozó Blanche kisasszony kezét, jól mutatja, amikor a tanító visszautasítja a tékozló magatartása miatti kioktatást:

„Én az ön házánál csak tanító vagyok, semmi más. Nem vagyok én önnek fia, nem tartozom gyámsága alá, ön tehát az én tetteimért nem lehet felelős. Erre mint jogilag önálló személy, egyedül én vagyok illetékes. Huszonöt éves vagyok, egyetemi végzettségű, nemesember, és önre nézve teljesen idegen.”¹³

A Moszkvából váratlanul megérkező nagymama, a tábornok édesanyja, gyermekéig felelőtlenséggel beleveti magát a játékszem forgatagába, ahova a tanítót viszi magával segítségül a tétek megtételéhez. Miközben a nyereség és veszteség váltakozó mámorának és elkeseredésének így a tanító is részese, a több napos szenvedélyes ruletkezés a vagyon teljes eléréséhez vezet. A nagymama is buzdítóan kérdezi a fiatalembert:

„– Hát te, Alekszej Ivanovics, nem próbáltál szerencsét?

Még nem.

Pedig csak úgy lángolt a szemed: láttam.

Valamikor szerencsét próbálok, nagymama. Majd. Okvetlenül.

És csakis a záróra tégy! majd meglátod! Mennyi pénz van?

Összevissza húsz arany.

Az nem sok. ha akarod, adok kölcsön ötvenet. Vedd el ezt a tekercset hanem te, bátyuska – fordult hirtelen a tábornokhoz – ne várj semmit, neked nem adok!”¹⁴

Az eddigi motivációk sora: a segítő szándék, a szabadságvágy, az önérvényesítés, a gazdagodás az egyenrangúság és a szerelem érdekében, a győzelem mámorja most újabb

¹² DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 161.

¹³ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 181.

¹⁴ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 227.

elemmel erősödik: a kölcsön elfogadásának lelkiismeret furdalás nélküli érzése. A szenvedélyes vágy Polina kegyeinek elnyerésére ugyanakkor napról napra fokozódik, s a játéktérrel felé hajtó erőként férkőzik a tanító tudatába. Újra elmegy a kaszinóba, s ezúttal minden elképzelhető összeget elnyer. A bank többért már nem tud felelősséget vállalni ekkora összegért, s a játéktérrel másnap reggelig bezárják.

„Igen, néha a legfurcsább ötlet, a legképtelenebbnek tetsző gondolat is oly erősen befészkel magát az agyba, hogy az ember végül már megvalósíthatónak képzelet... sőt: ha az ilyen ötlet erős, szenvedélyes kívánsággal párosul, akkor az ember végzettszerűnek, elkerülhetetlennek tartja, hogy meg ne valósuljon. Ebben talán más tényezők is szerepelnek: az előérzetek összejátszása, a rendkívüli akaraterő, a képzelődés önméregző hatása vagy talán még egyéb is – nem tudom, de énvelem ezen az estén (amelyet soha életemben nem fogok elfelejteni) csoda történt.”¹⁵

A titkokkal teli életű Polina azonban mégse lehet az övé. Adósságai fejében a lány több embernek is lekötöztette. Betegsége miatt gyógykezelésre is szorul, s mint kiderül, a társasághoz tartozó angol gyáros, Mr. Astley elviszi a családjához Angliába. Itt véget is érhetne a tanító története, de a család baráti köréhez tartozik még egy vonzó hölgy, aki szintén felkelti a fiatal ember érdeklődését, s a hatalmas nyereség megszerzése reményében a kisasszony se ellenkezik, sőt tudatosan hajszoja a játéktérrel felé. Mademoiselle Blanche Párizsba hívja, gondtalan, gyönyörökkel teli élet ígéretével láncolja magához a tanítót, aki mindezért örömmel adja oda a játéktérrel szerzett újabb és újabb összegeket. Abban reménykedik, hogy úgyszólván nyer majd, hiszen már nem csak Rullettenburg, hanem Európa számos kaszinójába bejáratos. Ekkor már elfelejti a múltját, nem törődik a jövőként kítűzött céllal sem, nincsenek gátlásai, hanem a könnyű élvezetekért, a fényűzés fenntartásáért, a *carpe diem* pillanatnyi mámoráért rohan a szerencse után.

„Életem úgyszólván kettészakadt, de tegnap óta megszoktam, hogy mindent kockára tegyek. Talán csakugyan így igaz: nem bírtam elviselni azt a tudatot, hogy pénzem van, és megkötöttem.”¹⁶

Amikor a kalandornő a tanító pénzén meggazdagodva elveteti magát az agyvérzéses tábornokkal, már nincs szüksége a fiatal emberre. Sőt a francia arisztokraták között zavaró a személye. Elválnak útjaik, de búcsúzaskor még alamizsnaként egy kis összeget átnyújt a Madame le générale de Zagorjanszkaja nevet felvett Blanche kisasszony:

„– Nesze – mondta –, szükséged lesz rá, mert lehet, hogy te szörnyen tudós outchitel, de annál élethetlenebb ember vagy. Kétezer franknál többet semmiképp sem adok, mert úgyszólván eljátszanád. No, istenveled. És ha megint nyersz, feltétlenül gyere el hozzám.”¹⁷

¹⁵ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 266.

¹⁶ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 283.

¹⁷ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 295.

Innentől a tanító történetét már csak vázlatosan szövi tovább Dosztojevszkij. Hol hatalmas összegeket nyer, hol utolsó fillérét is elveszíti, nyomorog, az utcán alszik. Így találkozik egy Homburg nevű városban Mr. Astleyvel, aki pár forinttal megszanja a teljesen lerongyolódott régi ismerősét. A tanító is mintegy kívülről látja saját magát ebben a reménytelen helyzetben:

”Persze állandó izgalomban élek, a legkisebb tételekben játszom, és egyre várok valamit, számítok valamire, egész napokon át álldogálok az asztal mellett, és figyelem a játékot, még álmomban is azt látom – hanem azért úgy rémlik, mintha elfásultam volna, mintha valami szennyes, hínáros mocsárba süllyedtem volna.”¹⁸

Mr. Astley őszintén szemébe mondja a tanítónak, mit gondol róla:

„– Ön teljesen érzéketlenné vált – jegyezte meg Mr. Astley –, nem tarja szem előtt sem saját, sem a köz érdekeit, polgári és emberi kötelességeit, és lemond mindenről, nemcsak az életről, barátairól (pedig voltak barátai), nemcsak minden célról – a játékon kívül –, hanem még az emlékeiről is.”¹⁹

A játékos elhárítja a valósággal való szembesítést:

„– Elég, Mr. Astley, kérem, ne juttassa eszembe! – Tudja meg, hogy semmit se felejtettem el, csak egy időre mindent kivertem a fejemből, még az emlékeimet is, addig, amíg helyzetemet gyökeresen meg nem javítom; akkor... akkor majd meglátja, hogy feltámadok halottaimból!”²⁰

Mikor az angol elbeszéléséből kiderül, hogy valójában a sok hányattatása után Svájcban nyugalmat talált Polina küldte őt régi hódolója, a tanító felkutatására a kaszinóvárosokban, a játékosban felcsillannak a régi emlékek, s elhatározza, hogy Polina után utazik, hogy bebizonyítsa, tud még ember lenni, újjá tud születni. De végül is a tíz frankkal, amit az angoltól kap, mégis a kaszinó játékkerme felé viszi a szenvedély. A regény befejezésén is érződik, hogy a határidő sürgetése miatt kidolgozatlan a lezárás. De maga az író se talált igazi kivezető utat. Dosztojevszkij saját sorsában is ugyanezt a szenvedést éli meg. Tíz évig maga is szenvedélybeteg. Feleségéhez írt levelében 1867-ből ezt olvashatjuk:

„Drága angyalom, tegnap irtózatosan szenvedtem miattad. Attól félttem, hogy megbetegedtél, haldokolsz. Egy teljes óráig sétáltam a parkban, alig álltam a lábamon, aztán újra a kaszinóba mentem, s mindent elvesztettem... Hazatértem a szállodába, majd elzalogosítottam az órámat... Idefigyelj, abbahagyom a játékot, s visszatérek hozzád.

¹⁸ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetségés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 299.

¹⁹ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetségés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 301/a.

²⁰ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetségés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 301/b.

E levél vétele után azonnal küldj nekem húsz tallért...”²¹

Fajaberg: Illusztráció a Félkegyelműhöz

A szociális beágyazottság hatása

Felvetődik a kérdés, milyen az a környezet, amely nem tudja vagy nem akarja időben megállítani a játékszenvedély patológikus folyamatát. Dosztojevskij nyitva hagyja a történet megoldását, a játékos szenvedélybetegségéből való megszabadulásának lehetőségét. Mindhárom függőségben élő karaktere más úton válik a játéktér rabjává. A tábornok Blanche kisasszony szerelmét akarja elnyerni. A nagymama daczból megy szembe a világgal, amikor rájön, hogy az ő halálát kívánja a naplopó rokonság. A tanító Polina szerelmére vágyik, majd már teljesen mindegy neki, csak a játék maga az, amibe szenvedélyesen szerelmes lesz.

A rulettből mindenki könnyű megoldást remél élete problémájára. A kaszinók világa nyilvánvalóan nem alkalmas a kontrollvesztett játékos megállítására.

Párhuzamot vonhatunk a dosztojevskiji történet és a 21. század hétköznapijai között, hiszen sok esetben a mai élethelyzetek is hasonlóak. Az ember két dologra vágyik: Jól akarja érezni magát és nem akar szenvedni. Metaforikusan kifejezve a cél ugyanaz: a tízegységnyi fájdalmat, szorongást, félelmet tüntessük el teljesen, és az ötegegységnyi örömet, jókedvet, magabiztosságot turbózzuk fel annyira, amennyire lehet. A függőség azt jelenti, hogy fokozatosan elvész az örömkereső tevékenység fölötti kontroll képessége. Mi a függés? A függőség azt jelenti, hogy először kialakul a tevékenység egyfajta rítusa. A szerhasználat (alkohol, gyógyszer, cigaretta, kábítószer) vagy a viselkedés (vásárlás, szex-, evés-, játék-, munka-, kapcsolati függőség) egyformán ismétlődővé válik. Egyre több időt, energiát, pénzt emészt fel a használat vagy a megszerzés. Átalakul a kapcsolati rendszer és a gondolkodás. A használat köré kezd szerveződni az összes egyéni élettevékenység.

²¹ KRAJNYIK CINTI: Interjú Fehér Balázs Benővel. Budapest, Funzine 2017. 06/06.
<https://funzine.hu/2017/06/06/kult/interju-feher-balazs-benovel/> (letöltve: 2019-03-25)

Dosztojevszkij örök aktualitása. Mi a megoldás?

Dosztojevszkij művészetének talán az a legfontosabb lényege, hogy minden vélekedés mögött feltárul a vélekedő egész egyénisége, lelki élete, gondolatfolyamata. A belső embernek, a gondolatok, indulatok, érzelmek, szenvedélyek és főleg szenvedések alanyának ennyire szemléletes ábrázolója talán mindmáig sem volt a világirodalomban. Dosztojevszkij az emberi szenvedésekről tesz tanúvallomást. Reánk kényszeríti a részvétet, de azt is, hogy tisztázzuk saját lelki életünk rejtelseit is. Alig-alig van író, akinek a művészete annyira katartikus, azaz lélektisztító hatású volna, mint ez a saját testi-lelki szenvedéseivel kínlódó, az emberi valóságot annyira saját személyében élő lélekvizsgáló, aki saját téveszméi ellenére lehetett az emberiség nagy tanítója és nevelője.²²

Tolsztojnál a lelki fejlődés a *tettekben* mutatkozik meg, míg Dosztojevszkijnél a cselekedetek a *lelki* vívódás kiváltói.²³ A határvonalat természetesen nem lehet élesen meghúzni, hiszen a lelki fejlődés nem mehet végbe belső vívódás nélkül, s a vívódás is megmutatkozik a tettekben. A függőség, a szenvedélybetegség elkerülése és a kényszeres viselkedés megváltoztatása csak megfelelő önismerettel, tudatossággal, örömteli tevékenységgel, építő közösségekhez való tartozással, mértékletességgel lenne lehetséges.

²² LÁSZLÓ ZOLTÁN: Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij. Budapest, 2010. Literatúra
<http://www.literatura.hu/irok/real/dosztojevszkij.htm> (letöltve: 2019-03-25)

²³ SÁRFÁNY ATTILA: Tolsztoj és Dosztojevszkij. Fókusz. Vajdasági ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő portál.
 104. 2013. május 1.
<http://www.fokusz.info/index.php?cid=1161908925&aid=1943728798> (letöltve: 2019-03-25)